

Анализа серије поштанских марака „Краљ Петар на бојишту 1914” као историјског извора

Апстракт: Овај рад је покушај да се анализом поштанских марака, догађаја и околности у којима су шtamпaне, укаже на могућности коришћења поштанских марака као извора у историјској науци. Урађена је анализа серије поштанских марака „Краљ Петар на бојишту 1914”. Обратили смо пажњу на функцију поштанских марака као пропагандног средства и функцију коришћења поштанских марака као средства плаћања у конкретној историјској ситуацији 1915. године.

Нико 1839. године, када је комисија коју је саставила енглеска влада од лордова главне државне благајне прихватила предлог Роланда Хила да се смањи поштанска тарифа и уведу поштанске марке није могао претпоставити да ће тако утицати на историју поштанског саобраћаја, да ће се у следећих тридесетак година увести поштанске марке као средство плаћања поштанске таксе у великом броју држава на различитим континентима.¹ Чињеница да је Енглеска задивљена успехом те поштанске реформе почела убрзо штампати и посебне поштанске марке за своје колоније само је још више допринела популаризацији те новине. Двадесет шест година касније (прве марке су пуштене у промет 6. маја 1840), 31. октобра 1866. у Београду, кнез Михаило је донео Закон о маркама поштанским за писма и новине, како би се „таксе за писма, новине и сва пошљала поштом”², кад се унапред плаћају исплаћивала само маркама. Прва серија поштанских марака са ликом кнеза Михаила штампана је у Бечу још у јуну исте године и чекало се само на закон који ће одобрити њихово коришћење. Анастас Јовановић је био главни саветник за израду ликовног решења тих марака и избор боја за поједине вредности.³

Мада је функција поштанских марака још на самом почетку прецизно дефинисана и није се формално мењала до данас, поштанска марка је убрзо постала јако пропагандно средство, а осим „званичне” историје поштанских ма-

рака, већ од самог почетка можемо пратити и њену „незваничну” историју. Поштанске марке коришћене су за тапацирање намештаја и зидова, госпође су се тридесетих година на француској ривијери појављивале са сунцобранима украшеним поштанским маркама⁴, а „Филателист” из 1936, доноси вест да је извесна Карина Бјарби за 14 дана украсила своју вечерњу хаљину брижљиво излепивши на њу 5000 поштанских марака.⁵

Не знамо шта се десило са пројектом јапанске поштанске управе која је 1935. године имала идеју да ублажи кризу у свиларској индустрији штампањем поштанских марака на свили⁶, али у овом раду ћемо покушати да опишемо шта се догађало и које су околности натерале српску поштанску управу 1915. године да тешком муком одштампане марке из серије „Краљ Петар на бојишту”, почне издавати како би се оне користиле уместо ситног новца у трговини.

Историја тих марака почиње крајем 1914. године, после великих српских победа на Церу и Колубари, када је српска влада, која се у то време налази у Нишу, одлучила да те победе овековечи једним специјалним издањем марака и уједно сачува успомену на тренутке које је Краљ Петар I провео на ратишту посматрајући битку на Гаревици код Даросаве (срез Колубарски)⁷. Поштанско телеграфски Весник, службени орган Поштанско телеграфског одељења Министарства Грађевине о овој висти не доноси никакав коментар, што је вероватно и први пут у историји тог гласила да једну тако важну одлуку за то Одељење пропусти. Чињеница да је читаво Министарство пребачено у Ниш, да је депо марака пребачен у Крушевац пропраћена је кратком информацијом да је „Одељење пресељено у Ниш 13. јула” (по старом календару) и у заглављу је промењено место издања - уместо у Београду, Весник је штампан у Нишу.⁸ „Српске новине такође не обраћају пажњу на ову информацију, а истовремено и једно и друго гласило доноси више информација о обичним стварима које су везане за организацију живота у условима мира. Неке од тих информација, као што је информација добијена од Међународног Поштанског Бироа из Берна, преко кога Управа немачке поште обавештава да њене поштанске станице у Турској неко време неће радити, као и обавештење поштанским чиновницима да поштанска управа више не зна на које адресе и у која места да шаље плате оним поштанским службеницима који су кренули са својим породицама ка југу земље и наставили да раде, ако је то било могуће у местима у која су пристизали, уз напомену да „попутница се неће никоме издавати, јер су железнице у рукама војних власти - вршиле и врше превоз бесплатно”⁹, изгледају чак помало нестварно. Не пише се много ни о победама, ово је време непријатног ишчекивања даљег развоја ситуације. Чињеница је ипак да Министарство пошта и телеграфа (у овом тренутку то је Одељење пошта и телеграфа при Министарству Грађевине), не објављује одлуку о излажењу нових марака у свом званичном гласилу и не расписује конкурс за идејно решење, што је уобичајена процедура и што нам ипак говори о конфузији која је постојала у Министарству. Штавише и

4 Славко Веселиновић, *Филателиста*, 12, (1935).

5 *Филателиста*, 7/8, (1936).

6 *Филателиста*, 5, (1935).

7 Е. Дероко, „Историја поштанских марака Србије”, Београд 1940.

8 *ПТТ Весник*, 7, Ниш 1914.

9 *ПТТ Весник*, 8, Ниш 1914.

1 Олга М. Ковачевић, „Избор грађе о штампању првих поштанских марака”, у : *ПТТ Архив*, 11, (1965/66).

2 Исто.

3 Исто.

Весник је престао да излази; од децембра 1914. године, до априла 1919. године није одштампан ниједан број.

Фотографија коју је В. Чернов, ратни фотограф, направио на ратишту, изабрана је као мотив за нове марке¹⁰. На седницама Министарског Савета 1915. године у три маха се расправља о количинама фотографија које ће бити поручене од Чернова и по којој цени, али се том приликом говори о више различитих фотографија, тачније о албумима ратних фотографија снимљених 1914. године у Србији (на крају је одлучено да се поручи 30 албума са по 1000 фотографија за 150.000 динара)¹¹. Фотографија о којој је овде реч није посебно помињана, као ни то да ће нека фотографија бити искоришћена као мотив за поштанску марку. Фотографија је направљена на Гаревници и приказује Краља Петра који седи на камену и гледа замишљено и пажљиво у даљину, иза њега стоје: у средини принц Ђорђе са отвореном мапом коју посматра, десно од принца налази се командант армије Степа Степановић са двогледом, а најближи оку посматрача је краљев лични ађутант потпуковник Кнежевић. Сви су у војним униформама, а Краљ је без видљивих ознака краљевске власти. Сцена заузима читаву површину марке, на доњем делу је натпис: „КРАЉ ПЕТАР НА БОЈИШТУ 1914”, исписан белим словима, а у горњем делу слике је натпис „СРБИЈА”, нешто већим, такође белим словима. Вредност је у горњем левом углу, има седам различитих вредности и свака је у одговарајућој боји¹². При изради марака начињена је штампарска грешка, али није примећена, па данас постоје примерци марака чија је вредност била 15 пара у две различите боје¹³. Фотографија по којој је мотив на маркама рађен позната је широј јавности, јер је у више махова објављивана у стручној и популарној литератури.

При анализи ових поштанских марака можемо издвојити две занимљиве чињенице. Прва је да је „фотографски стил” у изради поштанских марака ушао у ширу употребу тек после 1918. године и да су ово не само прве марке у Србији урађене на тај начин, већ и једне од првих у свету. До тада су владари приказивани на, можемо слободно рећи, класичан начин - портретом с профила или анфаса, без било каквих емоција, укочено и идеализовано. Сада се први пут срећемо са човеком који је забринут за судбину војника на бојном пољу, са човеком који седи, али не зато што је то привилегован положај у односу на остале посматраче, већ зато што је стар и уморан. Није то поносни владар непобедиве војске која јуриша, већ човек који саосећа са патњама људи који страдају. Друга чињеница на коју бисмо скренули пажњу је у врло тесној вези са претходном. Нов начин приказивања владара овде никако не можемо посматрати само као иновацију у изради ликовног решења поштанских марака, то је овде мање значајно. Много је важније то што се овде рачуна на свесно изазивање одређених емоција код посматрача, чиме поштанске марке добијају још једно ново својство, које ће се у будућности обилато користити - постају важно пропагандно средство. Андреј Митровић је већ скренуо пажњу на чињеницу

10 Е. Дероко, „Српске поштанске марке издане за успомену на краља Петра на бојишту 1914”, у: *Време*, 17.7. 1932.

11 „Записници седница Министарског савета Србије 1915-1918”, приредили Д. Јанковић и Б. Храбак, Београд 1976, стр. 94; 97; 99.

12 5 пара-маслинастозелена, 10 пара-цинобер, 15 пара-сивоцрна, 20 пара-смеђа, 25 пара-плава, 30 пара-тамномаслинаста, 50 пара-црвеносмеђа.

13 Осим сивоцрне, постоје и марке у плавој боји.

колико важно може бити појављивање владара на фронту, за подизање борбеног морала¹⁴. При избору мотива водило се рачуна да се не инсистира на осећању еуфорије због војне победе, већ да се потенцира осећање сигурности и вере да се владар и истакнути представници власти налазе на местима где су најпотребнији и да су способни да извршавају своје дужности и у најтежим околностима.

Првобитно је израда марака требало да буде поверена графичком заводу Bradbury Wilkinson & Co. у Лондону, по нацрту који им је за ту прилику припремила и послала комисија формирана при Министарству грађевине у Нишу, али због финансијских проблема и отежане комуникације морало се одустати од овог пројекта¹⁵. На крају је одлучено да марке буду штампане у импровизованој државној маркарници у Нишу, која у то време нема ни стручног гувернера, ни постројења за израду клишеа, па су печати и клишеи за штампу поручени код државног завода за израду поштанских марака у Паризу¹⁶. Штапање марака завршено је тек почетком октобра 1915. године и тим поводом је изашла „обзнана” у „Српским новинама”¹⁷. Марке су из Ниша послате депоу марака у Крушевац, а депо је само неке вредности успео да упути поштама у Горњем Милановцу, Рибарској Бањи, Подујеву и Кривој Паланци. Због велике непријатељске офанзиве која је започела почетком октобра, већина пошта није добила нове марке, а депо је пресељен из Крушевца у Приштину¹⁸. Евжен Дероко, који нам је оставио детаљније податке о тим догађањима не само да је био наш најистакнутији и у свету признат стручњак за познавање поштанских марака већ је био и непосредан учесник свих тих догађаја, при чему је као начелник Комерцијалног одељења при Министарству грађевина имао приступ документацији која је везана за ову проблематику, а до данас није у потпуности сачувана. Дероко наводи у неколико својих радова занимљив податак да су због недостатка ситног новца у Приштини издаване марке из те серије (сем вредности од 15 и 25 пара) како би их становништво могло користити уместо ситног новца¹⁹. Због велике инфлације²⁰, влада није могла да одвоји средства за штампање апоена мањих вредности, све одлуке Министарског савета везане за израду новчаница говоре о изради сребрног новца²¹, а то су динари, нема мањих вредности. Немамо документ који би говорио о доношењу одлуке да се марке у Приштини издају и користе у својству новца, али пошто се 2. новембра, када је издавање марака почело, део службеника Министарства грађевине налази у Приштини²², одлуку је могао донети само неко од овлашћених лица из министарства, вероватно по налогу или уз консултације са министром финансија. На седници Министарског савета, одржаној у Краљеву 30. октобра, решено је да се нове марке спале ако се не могу евакуисати²³. Иако је постојала званична одлука Министарског савета, у Министарству грађевине се та одлука одлагала док су постојале неке шансе да се депо спасе. Депо је из Приштине пребачен у Призрен,

14 Андреј Митровић, „Србија у Првом светском рату”, Београд 1984, стр. 254.

15 Е. Дероко, „Издање за успомену на светски рат од 1915.”, у: *Филателиста*, 3, (1936).

16 Исто.

17 Исто.

18 Исто.

19 Исто.

20 Андреј Митровић, нав. дело.

21 „Записници седница Министарског савета Србије 1914-1918.”, стр. 272.

22 Е. Дероко, „Издање за успомену на светски рат од 1915.”

23 „Записници седница Министарског савета Србије 1914-1918.”, стр. 188.

где су марке продаване на тамошњој пошти²⁴. Затим је одлучено да се један део марака, колико је било могуће носити брдским путевима, пренесе до Пећи, где се завршава „званична“ историја марака из овог депоа: због немогућности да се даље транспортује депо поштанских марака је спаљен²⁵. Сачуван је један део оних марака које су издаване у поштама које смо у раду набројали. Постоји и велик број фалсификата, неке су штампане накнадно, а неке оригиналне су поништене украденим печатима пошта код којих се ове марке никако нису могле наћи у оптицају (рецимо постоје марке са жигом обреновачке поште). При евакуацији из Србије, затворане су све поште и поштанске станице у земљи, а крајем 1915. године затворене су и српске поштанске станице које су од средине 1915. године постојале у албанским градовима: Тирани, Елбасану, Пишкотеји и Подгаци²⁶. Окупациона власт је при обнављању поштанског саобраћаја у Србији, донела и нове поштанске марке, а 1917. године у Бугарској је штампано и посебно издање са сликама Велеса, Охрида, Демиркапије, Ђевђелије и манастира Св. Јован код Охрида, и натписима: „Блгарија-освободителна војна“ и „Свободна Македонија“. Нове српске марке штампане у Француској стигле су у Србију у новембру 1918. године, када се српска влада после ослобођења вратила у Србију²⁷.

Серија марака „Краљ Петар на бојишту 1914“ званично је била у употреби од 15(28) октобра, до средине (краја) новембра, данас се ова марка налази у свим већим каталозима марака у свету.

Овај наш рад је скроман покушај да скренемо пажњу на још један могућ историјски извор, поштанску марку, који нам пажљиво коришћен у комбинацији са другим историјским изворима, може помоћи да проширимо и обогатимо своја сазнања.

Summary

Vesna Dimitrijević

Analysis of the series of postage stamps „King Peter at the battlefield 1914., as the historic source

The series of postage stamps „King Peter at the battlefield 1914., was issued by the decision of the Serbian Government to commemorate Serbian victories at Cer and Kolubara. Stamps were printed in the improvised printing plant in Niš and were in official use since 28 October until the end November 1915. Stamps were not in widespread use in postal traffic, but in Priština were used as payment means instead of small change, which was in short supply. The greatest part of the printed sheets with these postage stamps was burnt during withdrawal of staff and archives of government organs near Čuprija. This series of postage stamps is also one of the first examples of the use of stamps as propaganda means, through appropriate artistic motives. This paper tries to introduce postage stamp as a historic source for future research.

24 Е. Дероко, „Издање за успомену на светски рат од 1915.“, (1936).

25 Исто.

26 Е. Дероко, „Пошта у Србији за време непријатељске окупације“, у: *Време*, 4.9. (1932).

27 Исто.

Најшама Ђука

УДК 323.12(=924)(497.11)“1933/1945”

Антисемитизам и критика антисемитизма у београдским брошурама 1933-1945¹

Апстракт: Датирање и ауторство брошура као основ одређивања промене односа власити и друштвених група према Јеврејима. Облици антисемитизма у садржајима брошура у зависности од аутора и периода у коме је објављена.

Период 1933-1941

Одмах после доласка Хитлера на власт и увођења првих антисемитских мера у Немачкој, београдска јавност је реаговала и објављене су брошуре у којима се те мере и оправдавају и нападају. Све до 1935. подстицај за објављивање брошура је тражен у Немачкој. Југословенске власти нису промениле свој однос према Јеврејима - они су били пуноправни чланови заједнице - а држава је омогућавала Савезу јеврејских вероисповедних општина прихватање и бригу о њиховој сабраћи, избеглицама из Немачке, али најчешће као путника у транзиту.²

Економским и политичким везивањем Југославије за Немачку у годинама од 1936. до 1939. све чешће су гласине да ће и Југославија увести антисемитске мере иако су то и представници владе и сам председник Милан Стојадиновић више пута демантовали.³ Реакција на такве гласине је био повећан број брошура

1 Брошура, средство масовног комуницирања, као историјски извор омогућава истраживачу да боље осветли поједине појаве и процесе или само друштво и његов развој. Период у коме се истражује ова тема је условљен доласком и трајањем Хитлера и његове странке на власти у Немачкој, јер су њихови антисемитски ставови одредили будућност Јевреја у Европи и Југославији. Политички догађаји су условили поделу на период 1933-1944. и 1941-1945, а Београд као просторни оквир дате теме је схватан више као урбани микропростор, а не као престоница једне државе.

2 „Министар унутрашњих дела о пријему Јевреја избеглица из Немачке“, у: *Време*, 1. XII 1933.

3 „Савез јеврејских вероисповедних општина Краљевине Југославије VI конгрес“, *Извештај о раду у годинама 1933-1936*, Београд 1936, стр. 27, 28; - Писма упућена Милану Стојадиновићу у којима се тражи или осуђује евентуално увођење антисемитских мера 1938/1939, Архив Југославије (АЈ), фонд Милана Стојадиновића (37), кут. 22 а.ј. 179; - Молба Савеза за пријем г.г. Попса и Албале код М. Стојадиновића у фебруару 1938. АЈ 37-25/198; „Извештај Главног одбора Савеза јеврејских вероисповедних општина Краљевине Југославије VII конгресу 23. и 24. априла 1939“, Београд 1939, стр. 21.